

ЄПАРХІЯЛЬНИЙ СОБОР УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ 1610 РОКУ: МИТРОПОЛИЧИЙ НАМІСНИК АНТОНІЙ (ГРЕКОВИЧ) СУПРОТИ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА, МІЩАН І КОЗАКІВ

Після проголошення Берестейської унії митрополит Михайло (Рагоза, 1589–1599), попри опозицію печерського архимандрита Никифора (Тура) і київського воєводи Костянтина Острозького, намагався поширити свою реальну юрисдикцію також на давню столицю Руської Церкви – місто Київ з його катедральним собором Св. Софії Премудрості Божої¹. У грудні 1597 р., серпні й жовтні 1599 р. польський король і великий князь литовський Жигимонт III видав для духовенства східного обряду в Києві, місцевого магістрату й міщан грамоти про послух і підлеглисть главі Унійної Церкви, вимагаючи так само усунення архимандрита Тура і передачі Лаври уніатам². На офіційному державному рівні в липні 1600 р., коли відбулося офіційне введення у володіння храмом і його маєтностями Іпатія (Потія), підтверджено й статус Святософійського собору як катедри унійних митрополитів³.

З огляду на незадовільний матеріальний і фізичний стан цього храму, уніати з кінця XVI ст. (коли він перейшов під юрисдикцію Михайла

¹ Ширше присутність унійних структур у столиці сучасної України в поберестейську добу представлено в статті: І. Скочиляс. Свята Софія Київська – катедра Унійної Церкви: історичні сюжети XV–XVII століть // *Патріархат: Греко-католицьке аналітичне видання*, ч. 2: *Березень – квітень*. Львів 2019, с. 19–22.

² Опубл. у: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* Київ 2001, с. 326–327 (№ 7–8). Докладний аналіз цього протистояння в: Т. Кемпа. *Rywalizacja o Ławrę Peczerską w Kijowie między prawosławnymi a unitami w końcu XVI i na początku XVII wieku* // *Przegląd Wschodni*, т. 8, зош. 4 (32). 2003, с. 831–870.

³ М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 330–331 (№ 16). Роль Києва як головного престольного міста з'єднаної з Римом Руської Церкви того самого року було зафіксовано в папському бреве Климента VIII (*Bulla provisionis Ecclesiae metropolitanae Kioviensis* // *DPR*, т. 1, с. 295–298 (док. № 185)).

(Рагози)⁴) старалися систематично, наскільки це дозволяли тогочасні обставини, не тільки забезпечити належні умови для функціонування митрополічної катедри, але й опікуватися її літургійним опорядженням, мощами святих, бібліотекою й архівом із майновими та правовими документами Св. Софії й Києво-Печерської лаври⁵. Перший відомий реєстр речей і церковного інвентаря, що зберігалися в соборі й належали покійному владиці Рагозі, датований 1599–1600 рр.⁶ На вимогу унійного намісника, у 1605 р. київські міщани повернули до катедрального храму на престольній срібний ковчег із мощами святих («скриньки срібної з реліквіями і кістями святих»⁷). У своєму полемічному творі «*Оборона церковної єдності*» (1617) знаний богослов-полеміст Лев (Кревза) наголошував на дбайливому нагляді уніатів за мармуровою гробницею з нетлінними останками св. Макарія – київського митрополита, що загинув мученицькою смертю в кінці XV ст.⁸ (зараз їх можна побачити у Володимирському соборі в Києві).

Окрім самого Святософійського храму, після 1596 р. «в послуху митрополита» формально перебували й інші церкви Верхнього Києва («Гори», «Горного Міста») зі Софійською слободою (заселеною підданими митрополічної катедри), що розміщувалися між валами «Міста Ярослава». Ці «нагірні» храми підлягали юрисдикції собору Св. Софії та наприкінці XVI – на початку XVII ст. адмініструвалися місцевим священником о. Филипом, адже в той час генерального намісника, як і самого предстоятеля, в місті не було⁹.

⁴ Розгорнутіше про це пише: Т. Люта. Документи про юрисдикційний статус та економічне становище Святософійської митрополічної катедри і Києво-Печерської архимандрії в перші роки після Берестейської унії // *Ковчег: Наук. зб. з церковної історії*, ч. 2. Львів 2000, с. 313–328; її ж. Митрополічна катедра Святої Софії в Києві та її володіння в часи уніатської адміністрації: 1596–1633 рр. // *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»: Історичні науки*, т. 19. Київ 2001, с. 42–47; її ж. Уніатська церква в Києві 1596–1637 рр. // *Там само*, т. 18. 2000, с. 56–62.

⁵ С. Голубев. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт церковно-исторического исследования)*, т. 1. Киев 1895, с. 530–538.

⁶ Опубл. у: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 327–328 (№ 12).

⁷ Див. відповідний лист Жигимонта III київським міщанам від 18 листопада 1605 р.: О. Левицкий. К истории водворения в Киеве унии // *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*, кн. 5, відділ III. 1891, с. 143.

⁸ Н. Сінкевич. Унійний період історії Софії Київської: запусіння чи відновлення митрополічної кафедри в першій третині 17 ст. // *Історія Унії на Київщині 1596–1839 рр.* Львів 2011, с. 87–88; Lev Krevza's. *A Defense of Church Unity (1617) and Zaharija Kopystens'kyj's Palinodia or Book of Defense of the Holy Apostolic Eastern Catholic Church and Holy Patriarchs (1620–1623)*, ч. 1–2 / вид. та пер. В. Struminsky. Cambridge (Mass.) 1995, с. 106.

⁹ М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 289–290; Н. Сінкевич Унійний період історії Софії Київської, с. 80–89.

Главі Унійної Церкви підпорядковувалися також Видубицький і Михайлівський Золотоверхий монастирі. Згідно з актом введення Іпатія (Потія) у володіння духовними маєтностями в Києві від 17 липня 1600 р., його юрисдикція поширювалася на катедральний храм Премудрості Божої, Видубицький монастир (архимандрію), а також парафії Богородиці Пирогощі («Матеребозька церква»), Св. Миколая Чудотворця (Десятинна), Св. Симеона Стовпника (фігурує також під титулом Воздвиження Чесного Хреста), Св. Микити та Св. Василя Великого (Трьох Святителів)¹⁰. Ще 2 жовтня 1599 р. Потій отримав і формальний королівський привілей на архимандритство в Києво-Печерській лаврі, незважаючи на опір місцевих ченців, дії яких обумовлювалися радше не конфесійними, а економічними раціями¹¹. Отже, на перше десятиліття XVII ст. у підпорядкуванні унійного архиєрея було все Верхнє Місто (за винятком Михайлівського Золотоверхого монастиря) і деякі храми на Подолі. Водночас уніатам так і не вдалося взяти під свій фактичний контроль Печерську обитель.

Малоймовірно, щоб у це десятиліття в місті було зорганізовано хоча б один єпархіяльний собор, адже генеральні намісники митрополита¹² не мали тут реальної влади й до того ж постійно конфліктували з київськими священниками, міщанами та магістратом¹³. І все ж, за даними тогочасних джерел, у Києві унія вже набула певної популярності серед міщанства і кліру, а вірними Унійної Церкви стали такі впливові кияни, як вїйт Федір Ходика (страчений козаками у 1625 р.¹⁴). Про громаду уніатів у місті свідчить посада катедрального проповідника при Софіївському храмі, яку обіймав о. Рафаїл (Кунцевич), єромонах Київського василіянського монастиря¹⁵.

¹⁰ Н. Білоус. *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування*. Київ 2008, с. 227; М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 287–288.

¹¹ Див. про це більше: Н. Білоус. *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття*, с. 223–228.

¹² Унійними намісниками в Києві були священники Филип Опанасович (дані 1600–1605 рр.; «піп нагірний»), Яків Крушинський (1601–1604 рр.), Іван Мужилівський (1605 р.; київський протопіп, якого номінував князь Костянтин Острозький, воєвода київський), Антоній Грекович (1610–1618 рр.), Станіслав Садковський (1613–1618 рр.), Іван Путята (1624 р.) та Мартин Корсак (1626–1633 рр.), останній намісник предстоятеля Унійної Церкви у Києві (ці відомості вперше зібрав: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 408 та ін.).

¹³ М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 290–292.

¹⁴ Див. заповіт одного з представників цього міщанського роду – Василя Федоровича Ходики-Креницького з 1616 р.: Н. Білоус. *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.* Київ 2011, с. 133–141.

¹⁵ N. Sinkevych. *Kijowski sobor Sofijski w okresie unickim (1596–1633) // Studia o kulturze cerkiewnej w dawnej Rzeczypospolitej* / ред. А. Gronek, А. Z. Nowak. Kraków 2016,

Єреї-католики східного обряду практично безперешкодно відправляли богослуження в цьому соборі, що підтверджує і віленський «Синопис» (1632)¹⁶. При Софійській катедрі функціонувала унійна капітула (єпархіяльний крилос) (згадка з 1623 р.), а також діяла василіянська обитель (з 1622 р.), настоятелем якої був о. Олександр (Шкодлицький)¹⁷. За інструкцією Йосифа (Веляміна Рутського) від 1618–1619 рр., для Києва передбачалося номінувати окремого вікарного єпископа унійного митрополита («суфрагана»), якому підпорядковувалися б усі священники в місті й околиці, а при Св. Софії мала бути відкрита школа¹⁸. У серпні 1623 р. папський нунцій Джованні Ланцеллотті запропонував Римській курії заснувати в Києві унійну семінарію для духовної формації місцевих клириків¹⁹.

Скликання першого в історії Києва задокументованого зібрання унійного духовенства стало можливим після відрядження до міста на М'ясопусну неділю 21 лютого 1610 р. генерального намісника Антонія (Грековича)²⁰, «аби, мешкаючи там при церкві святої Софії, відправляв хвалу Божу

с. 91–92. Цей василіянин згадується у фрагменті листа, приклеєного до палітурки однієї з книг бібліотеки Флорівського монастиря (О. О. Крайня. Культурно-містецька спадщина Києво-Вознесенського Флорівського монастиря // *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць*, вип. 14. Київ 2005, с. 73).

¹⁶ *Архив ЮЗР*, ч. 1, т. 7. Київ 1887, с. 588. Найбільш промовистим підтвердженням тягlosti літургійних і молитовних практик в унійний період Софії Київської є виявлені нещодавно пам'ятні й молитовні написи-графіті в її вівтарній частині (на мармурових і шиферних плитах декоративного панно над синтроном, на кріслі митрополита, торці мармурового карнизу та мармуровій плиті престолу). Українські науковці В'ячеслав Корнієнко й Наталія Сінкевич ідентифікували щонайменше 10 написів за 1598–1630 рр., виконаних латиною та кирилицею київськими міщанами, шляхтичами й унійними священниками (з-поміж цих артефактів особливо вартісним є автограф-графіті Антонія (Грековича), митрополічного офіціала в Києві). Вони засвідчують важливість сакрального простору Святої Софії для Унійної Церкви, а також вказують на інтенсивне літургійне використання собору, особливо в 1620-х рр. (Результати цих сенсаційних знахідок оприлюднено у: В. Корнієнко, Н. Сінкевич. Написи-графіті XVI–XVII століть центральної нави Софії Київської як джерело до біографістики та генеалогії // *Український археографічний щорічник* 15 (2010) 118–119, 121–123, 125; їх же. Нові джерела до історії унії в Києві: графіті апсиди головного вівтаря Софії Київської // *Історія Унії на Київщині 1596–1839 рр.* Львів 2011, с. 69–78).

¹⁷ N. Sinkevych. Kijowski sobor Sofijski w okresie unickim, с. 90–91.

¹⁸ РГИА, ф. 823, оп. 3, д. 148, л. 1.

¹⁹ *Acta Nuntiaturae Poloniae*, т. 22, кн. 1 / вид. T. Fitych. Cracoviae 2001, с. 185.

²⁰ Грекович народився в Рогатині, у родині Федора Грека активного члена місцевого православного братства Різдва Богородиці. У молодому віці подався на Волинь, де як архидиякон навчав іноків у монастирській школі Дерманя. У 1605 р. Антоній, на запрошення Віленської Святодухівської конфраатернії, очолив братську школу, однак уже

і стежив за порядком духовним»²¹. Попри невідповідне забезпечення катедрального храму Св. Софії Премудрості Божої (в ньому Грекович виявив лише адамашкові ризи), намісник Іпатія (Потія) вирішив у Неділю Православ'я, тобто 7 березня 1610 р., коли до міста збереться багато прочан-молільників, провести в катедрі урочисте богослуження та запросити до неї клир на щорічний собор духовенства²².

Згідно із зізнанням возного Київського воєводства Павла Гуторовича (йому можна довіряти найбільше з-поміж інших судових свідчень), ще зранку 7 березня він намагався вручити міським єреям «у Київській мурованій соборній церкві, розташованій на Ринку, Святої Пречистої [Богородиці] на відправі Утрені» листа митрополита Іпатія (Потія). Цей лист проголошував номінацію Антонія (Грековича) генеральним намісником і вимагав, аби вони «в усьому слухали, а також разом із ним відправляли всі богослужіння й виявляли свій послух Його милості отцеві митрополитові». Так само владику в особі Грековича «закликав їх, усіх священників, на Гору до Софійської церкви Київської митрополії для відправлення

невдовзі, за не до кінця з'ясованих обставин, перейшов на унію, ставши архиєпископом київського унійного митрополита. Отримавши з його рук єрейські священня, Грекович у січні 1610 р. був номінований генеральним намісником Іпатія (Потія) в Києві та ігуменом Видубицької архимандрії (І. Мицько. *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*. Київ 1990, с. 88; П. Сас. Грекович Антоній // *Енциклопедія історії України*, т. 2. Київ 2004, с. 190–191). Саме в цьому сані високого достойника Унійної Церкви Антоній (Грекович) наприкінці 1616 р. приватно прибув до Рогатина. Перебуваючи в місті, він 24 листопада видав ерекційний привілей для православного жіночого монастиря Преображення Господнього, ігуменею та фундаторкою якого була рідна сестра Грековича – Марина (Національний музей у Львові, Відділ рукописної та стародрукованої книги, Ркл-20, арк. 558 зв. – 559). Обитель з каплицею розташовувалася на території фільварку, власником котрого був о. Антоній. Цікаво, що раніше він мав намір подарувати свій маєток у Рогатині інокам заснованого бл. 1611 р. Скиту Манявського. (Ширші відомості про самого Антонія (Грековича) та обставини надання ним цієї фундації наводить: О. Duch. *Fundacja Antoniego Hrekowicza dla monasteru żeńskiego pw. Przemienienia Pańskiego w Rohatynie (1616)* // *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku* / ред. А. Gil. Lublin 2009, с. 31–39; див. також: І. Скочиляс. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів 2010, с. 296–297).

²¹ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 17в.

²² Першим на події 7 березня 1610 р. у Києві звернув увагу: П. Н. Жукович. Последняя борьба духовенства митрополичьей епархии с Потеем и унией (1609–1611) // *Христианское чтение* 9 (1901) 381–386. На підставі опублікованих ним джерел конфлікт між Грековичем і киянами розлого описав Михайло Довбищенко, щоправда, не пов'язавши їх з інститутом соборування в Руській Церкві (М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 292–293). Див. також коментар: Н. Білоус. *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття*, с. 257–258.

Служби Божої, як перед цим бувало»²³, але ті «до церкви Святої Софії не хотіли піти»²⁴. Руський клир, що зібрався в «Матеребозькій церкві» на Подолі (себто в храмі Богородиці Пирогоші), навідріз відмовився визнати духовну владу Грековича як протопопа, покликаючись на авторитет князя Костянтина Острозького та «всіх Їх милостей Панів обивателів київських нашої релігії». Відкинули отці й пропозицію намісника взяти участь у єпархіяльному соборі, що мав того дня розпочатися в катедрі з урочистої Літургії («туди на Гору до Софійської церкви йти з процесіями не хочемо»²⁵), хоч це і було віддавна усталено еклезіальною практикою в Києві, про що виразно заявляло й місцеве православне духовенство («за старим календарем у першу неділю Великого посту, коли припав собор у церкві Святої Софії за стародавнім звичаєм, [коли] ми всі, київські священники, того дня собором мали в тій церкві Службу Божу»)²⁶.

По невдалій спробі задалегідь домовитись із київськими клириками про спільні відправи, Грекович усе ж наважився 7 березня 1610 р., у першу неділю Великоднього посту (Соборну неділю), «згідно зі звичним стародавнім звичаєм», провести єпархіяльний собор митрополичої архієпархії за участю духовних і світських осіб з Києва та «навколишніх околиць», тобто Брацлавського і Київського воєводств. Як дізнаємося з емоційно тенденційної, але інформаційно насиченої протестації унійного намісника, міський патриціат і місцеві священники вирішили саботувати соборові урочистості в Софійській катедрі: «Чинячи чвари та згіршення між посполитими людьми, [вони] потурбували й побунтували попів і приїжджих козаків, а також, окрім них, і посполитий люд, котрі були за стародавнім звичаєм на собор першої неділі посту (за старим календарем) зібралися, кажучи, буцімто будуть хрестити в лядську віру всіх тих людей, які пішли б на богослужіння до церкви Святої Софії»²⁷.

Попри погрози й опір, єпархіяльне зібрання таки почалося зранку 7 березня в Софійському катедральному храмі з Божественної Літургії, котру очолив Антоній (Грекович), та чи співслужив йому хтось зі священників, джерела не зазначають. Іпатій (Потій) у своїй протестації згадує, що його намісник «сам, однак, служив Службу Божу в церкві Святої Софії»²⁸. Якби там не було, на Літургію зійшлося чимало люду (в т. ч. прочан), незважаючи на всі зусилля групи єреїв, міщан і козаків, які пробували зірвати

²³ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 3–3 об.

²⁴ Там само, л. 8.

²⁵ Там само, л. 3 об.

²⁶ Там само, л. 10.

²⁷ Там само, л. 5–6.

²⁸ Там само, л. 17в об.

відправу²⁹. До собору прибули й учасники православної хресної ходи з Пречистенського храму на Подолі, де саме закінчилася Утреня. Київський вїйт Яцько Балака, разом з бурмістрами і православними отцями, що теж перебували в катедрі, за посередництва «якогось Івана» вчинили галас, поширюючи поголос, що зараз двері церкви зачинять і людей навертатимуть на латинство³⁰. Одночасно пролунали погрози розправи і в бік унійного намісника, після чого більшість молільників залишили Софійську катедру. Правдоподібно, Грековичу все-таки вдалося звершити Літургію, хоча «вїйт з міщанами й усі попи чинили погрози щодо його здоров'я, якби він ще й далі служив Службу Божу»³¹. Так відбулася перша, літургійна частина програми цього унійного собору в Києві. Водночас можемо припустити, що, не зумівши зірвати літургійне відкриття єпархіяльного зібрання уніатів у Св. Софії, православне духовенство разом з групою міщан того ж дня організували альтернативний собор на Подолі, у храмі Богородиці Пирогощі. Про це чітко мовили в суді самі київські священники, стверджуючи, що вони «звичним порядком відправили хвалу Божу в Києві в також соборній церкві Святої Пречистої»³².

Заворушення в Києві тривали і 8 та 9 березня, а один із козаків («якийсь Петро») зі своїми побратимами погрожував о. Антонієві (Грековичу) розправою, «не раз переймав по дорогах, лаяв і непоштивими словами, що шкодять його добрій славі, ганьбив, дорікав і чинив погрози його [Грековича] здоров'ю»³³. Невдовзі після Київського собору один з козаків, пробравшись до Видубицького монастиря, де тоді перебував Грекович, учинив замах на унійного протопопа, вистрілюючи в нього з «півгака» і «хотів вистрелити вдруге, але той, бачачи за собою погоню, аж задніми дверима втік до ріки Дніпра». У підбурюванні козаків до нападу уніати підозрювали київських міщан і православних єреїв. Як доказ цього, вони представили перед судом листа запорозького гетьмана Григорія Тискиневича, в якому той з козацькою відвертістю заявив, що «ми дозволили [того розстигу] (Антонія (Грековича). – І. С.), зустрівши будь-де, вбити як пса»³⁴.

Через два тижні православні священники також подали до Київського гродського суду протестацію проти Антонія (Грековича) з подібними звинуваченнями, виклавши власну версію подій, називаючи намісника

²⁹ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 5–6, 17–18.

³⁰ Див. розгорнутішу інтерпретацію цих подій на основі опублікованих джерел у: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 293–295.

³¹ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 8, 14–14 об.

³² Там само, л. 10 об.

³³ Там само, л. 5 об. – 6.

³⁴ Там само, л. 8, 15–15 об., 17в об. – 18.

«розстригою» і порушником суспільного спокою. З цього документа стає відомо, хто з місцевих клириків складав опозицію Грековичу. Це «Всечесні у Бозі отці Михайло (борисоглібський), Микита (спаський), Климентій (микільський наберестський), Іван (воскресенський), Федір (рождественський) і Захарія (пречистенський)», а також «Симеон Добрий, священник [церкви Св.] Миколая, й Кирило, уставник соборної церкви в місті Києві»³⁵. З-поміж київських міщан виступи проти унійного намісника очолили вїйт Яцько Балика та бурмистри Матвій Матюша і Денис Мартинович³⁶.

Православна протестація фактично була спробою виправдати намагання зірвати проведення унійним намісником у Св. Софії єпархіяльного собору, застосувавши супроти нього та інших уніатів правові механізми тиску. Цим, вірогідно, і пояснюються відверто неправдиві свідчення, що нібито Антоній (Грекович) «за наказом Його м[и]л[ості] отця митрополита ту ж церкву Святої Софії хотів запечатати і, не допустивши нас відправляти в ній Службу Божу, ще проти нас заяви й погрози чинив, того ж дня, в день собору, погрожував нам, що, мовляв, вас, за наказом і наукою Його м[и]л[ості] отця митрополита, буду хапати й в'язати доти, доки отцеві митрополитові не віддасте послух і будете просити Бога за нього»³⁷. Не відповідали дійсності, у світлі нововиявлених джерел, і заяви православних, що їх того дня «до соборної церкви Святої Софії не допущено відправляти хвалу Божу».

З огляду на прихильне ставлення до православних і магістрату міста київського підвоєводи Михайла Мишка-Холоневського (контролював місцеву гродську канцелярію), Іпатій (Потій) 20 серпня 1610 р. вніс ще одну обширнішу протестацію до Володимирських гродських книг проти місцевого духовенства й міщан за непокору владі його генерального намісника Антонія (Грековича) й погрози з боку козаків, а також обмови уніатів, що ті начебто не дозволяють проводити у Софіївській катедрі єпархіяльні собори³⁸.

Своєю чергою, православні, за співучасті київського підвоєводи Василя Дедковського, сфальшували поквитування, яке нібито взяв від київських єреїв Антоній (Грекович) з усіх порушених проти них за непокору митрополитові Іпатію (Потію) й намісникові судових справ. Оскільки Київський гродський суд відмовився прийняти свідчення возного (він і заарештував сфальшоване поквитування) в цій справі та заяву самого Грековича, останній у жовтні 1611 р. змушений був податися до Житомира, де в місцевому

³⁵ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 10, 14, 17в.

³⁶ Там само, л. 8, 14.

³⁷ Там само, л. 10–10 об.

³⁸ Там само, л. 17в, 17в об., 18.

городі разом з возним Павлом Гуторовичем склав чергову скаргу на підвоєводу М. Мишка-Холоневського:

Ті згадані священники, мабуть бажаючи уникнути усіх обтяжень і протестацій та різних реляцій, прагнучи продовжувати таке своє розпусне, неприкаянне та свавільне життя, вигадавши собі на письмі від моєї особи квит з усіх дій, протестацій, реляцій і заяв, буцімто поданий самим Його милістю отцем митрополитом на Володимирському городському уряді, наважилися від моєї особи подати такий квит до прийняття Його милості панові підвоєводі³⁹.

У відповідь на численні скарги вищого унійного духовенства на Коронний королівський трибунал у Петрикові (Пйотркові), 7 вересня 1611 р. Жигимонт III видав позов магістратові та міщанам м. Києва на королівський задвірний суд з митрополитом Іпатієм (Потієм) за скаргою видубицького ігумена о. Антонія (Грековича), духовну владу якого місцевий клир відмовився визнати та який звинувачував міський уряд у підбурюванні проти нього міщанства й запорозьких козаків. Звинувачувані не з'явилися на судове засідання, що мало відбутися 26 вересня під час Варшавського генерального сейму⁴⁰. Тож справа не набула розвитку, й антиунійні заворушення в Києві залишилися без покарання.

Наступне єпархіяльне зібрання уніатів тут могло бути скликане в дні першого пастирського візиту до міста в грудні 1614 р. митрополита Йосифа (Велямина Рутського), коли той звершив чотири Літургії в Св. Софії за присутності великої кількості парафіян. Однак подальше загострення міжконфесійного протистояння в Києві між православними та уніатами (трагічна загибель Антонія (Грековича) 23 лютого 1618 р. (його козаки й міщани «там же противъ Выдубицкого подъ ледъ подсадили воды пити»)⁴¹, погром 1625 р. і вбивство козаками вїта Федора Ходики⁴²) звели нанівець спроби київських митрополитів створити на берегах Дніпра сталу адміністративну структуру. Не виявлено і джерельних звісток про будь-які заходи з організації в місті інших єпархіяльних соборів, зокрема в час візитації Йосифом (Рутським) своєї митрополичої столиці в грудні 1629 р. – січні 1630 р.⁴³, як і в період інтенсивної відбудови уніатами зруйнованого

³⁹ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 6, арк. 319–320 зв.

⁴⁰ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 316, л. 8.

⁴¹ С. Плохій. *Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні*. Київ 2005, с. 145–148.

⁴² Н. Білоус. *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття*, с. 228–230, 261–263; М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 298–300, 304–310.

⁴³ *Litterae episcoporum*, т. 1, с. 215–216. Характеристика цих візитів подана в: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 296–298, 314–316.

в попередні століття катедрального храму Св. Софії та реконструкції його інтер'єру в 20-х – на початку 30-х рр. XVII ст.⁴⁴

У липні 1633 р. контроль над Софіївською катедрою та іншими унійними церквами в Києві перебрали православні⁴⁵ (відповідно до «*Пунктів заспокоєння грецького релігії*»), і відтоді вона аж до початку XX ст. виконувала функції катедри Київської православної митрополії (єпархії), ставши місцем проведення соборів духовенства Православної Церкви. Одне з перших таких зібрань священників і мирян Петро (Могила, 1633–1647) скликав у Києві на Неділю Православ'я 1634 р. саме в «церкви нашої митрополитанской Святої Софії»⁴⁶. Тож уніатам не вдалося сформувати на Правобережній Україні, з центром у Києві, окремих соборовий округ, на відміну від ВКЛ, де від часів Берестейської унії дієво функціонували Віленське, Мінське та Новгорододоцьке генеральні намісництва.

Події 1610 р. засвідчили важливість столиці Київської митрополії для русинів-католиків як духовного й адміністративного центру, де вони намагалися утвердитись, використовуючи для цього інститут єпархіального собору. Водночас конфлікт Антонія (Грековича) з місцевим духовенством,

⁴⁴ Перша спроба реконструкції собору уніатами зафіксована в 1622 р. (тоді «Київська катедральна католицька церква Святої Софії», як свого часу назвав цю святиню митрополит Йосиф (Велямин-Рутський), була впорядкована, очищена і прикрашена), про що згаданий щойно предстоятель Руської Церкви й інформував Римську курію. Масштабні реставраційні роботи у Св. Софії, з ініціативи оо. василіян і переважно коштом Рутського, розпочалися 1629 р. та тривали, з перервами, до 1633 р. В одному з листів до папського нунція Антоніо Сантакроче цей руський архиєрей повідомляв, що відновлення собору добігає кінця, однак через «подвійний вхід до храму» (галерею) будова ніяк не може завершитися (*Epistolae Josephi Velamin Rutskyj*, с. 307; *Litterae episcoporum*, т. 1, с. 216). На ініціативи уніатів з відновлення митрополічної катедри першою звернула увагу: Т. Люта. Конфлікт навколо собору Святої Софії у Києві у першій половині XVII століття // *Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третья зустріч: Львів, 21–23 серпня 2006 р.) та Міжнар. наук. симпозиуму Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету «Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу» (Львів, 24–27 серпня 2006 р.)* / за ред. Й. Марте й О. Турія. Львів 2008, с. 201–209.

⁴⁵ Наступного 1634 р. уніати втратили в Києві Видубицький монастир, а 10 березня 1636 р. намісник київського унійного митрополита – Станіслав (Корсак), вимушено залишив останню підпорядковану йому церкву у Верхньому Києві – Св. Миколая (Десятинну). (Відповідні документальні свідчення про перебіг цих подій опубл. в: М. В. Довбищенко. *Документи до історії унії на Волині і Київщині*, с. 385–387 (№ 114–120)).

⁴⁶ *Архив ЮЗР*, ч. 1, т. 9. Киев 1893, с. 115, 117–119; С. Голубев. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, т. 2. Киев 1898, с. 489–490, 56–57 (док. № XV [Приложения]).

мирянами й особливо козаками на ціле століття позначив географічні межі поширення впливів унії на півдні митрополії. Тут, окрім невеликих анклавів навколо Овруча і Шаргородсько-Краснянської протопопії в Брацлавському, Київському й Подільському воєводствах та маєтків князів Вишневецьких на Лівобережжі, католики східного обряду не зуміли легітимізуватись як окрема етноконфесійна спільнота, програвши на Великому степовому кордоні між християнською і мусульманською цивілізаціями конкуренцію козацькій потугі та православному могилянському відродженню, започаткованому саме в золотоверхому Києві.